

Димитрина Михайлова (София, България)

СЕМАНТИКА НА ХАРАКТЕРИЗИРАЩИТЕ АДЕКТИВИ В ХИДРОНИМИЯТА

Най-обилна светлина върху миналото след историческите изводи хвърлят хидронимите, тъй като се поддават най-бавно и трудно на промени.

Особено внимание заслужава семантиката на адективите в тяхната конструкция, които играят съществена роля при ономастичната номинация.

Изводите в проучването са изградени върху наблюдения на две основни групи водни обекти: “стоящи” и “течащи”. Коментират се иманентни адективи, кодиращи информация за абсолютни качества на обекта, независимо от връзката му с други обекти, и релативни – свързани с отношения между обекта и друг/други обекти.

Иманентните адективи до голяма степен са предопределени и означават цвят и качество на водата, наличие или отсъствие на воден ток, просторна ориентация.

БАЗА “ЦВЯТ”

Типично за славянската топонимия е използването на адективи за основни цветове, най-вече бял и чер (Суперанская 1985:48 и сл.), следвани от син, червен, зелен, рядко жълт. Спорадично се използват адективи за тонове и основни цветове: сив: *Сиво кладенец*, *Сивия кладенец* (Панаг), бозав: *Бозави кайнаци* (Асен), ръждив: *Ръждавия дол* (Тет), сур: *Сура вода* (Тр).

Адективите за цвят невинаги се опират на реалността, защото за ономастичната номинация са важни и други външни отлики,

местоположение, дъноц, което насочва към идеята, че не е задължително цветът на водата да е основен диференциращ признак на обект, назован с адектив за цвят.

Освен цвета на почвата или скалите в поречието, адективът *бял* отразява и особеност на течението, например образувана пяна в бързотечащи планински потоци.

Не е изключено хидронимните адективи за цвят да означат посока. В този случай различните култури имат различни “ключове” за определяне на семантиката им. Например северните водни басейни са черни, западните – бели, източните – сини, южните – червени.

Като относително автономна семиотична система топонимичната лексика се отличава със следната специфика: опозиции, изразяващи се в зависима употреба на два топонима, които според смисловата си структура са в отношение на противоположност. Като един от принципите на топонимичната номинация бинарното противопоставяне цели да се различат два образно свързани помежду си обекта.

Широкият метафоричен спектър на адектива *бял* подсказва признаци, срещу които стоят опозиции. Двойката *бял-чер* означава предел в проява на качество, но не винаги се обляга на реалността. В названия на съседни обекти понякога тя е указание за това, че единият е по-светъл.

Както вече отбелязахме, цветът на водата невинаги е диференциращ признак на хидрообекти с компоненти *бял* и *чер* в названията. При паралелни обекти те може да дадат ориентация за посока запад-север или изток-запад (Суперанския 1970:120 и сл.). Според Корепанова (1979:57) е възможно *Черно море* и *Бяло (Каспийско) море* да означават съответно “западно” и “източно” море. Суперанския (пак там) предполага, че *Черно море* и *Бяло (Егейско) море* са бинарна опозиция, противно на схващания като тезата на Иширков (1928–29: 86) относно семантиката на адективите в хидронимни опозиции *Черни Вит – Бели Вит*, *Черни Искър – Бели Искър* и т. н., в които той вижда метафоричност, а именно:

белите са благоприятни и лесно проходими, а черните – неприсътни и опасни.

Според Jakus-Borkowa (1988: 11) антонимните атрибути *бял-чер* в хидронимията сигнализират за дясно-ляво разположение, което се потвърждава у нас с *Бела река*, горно течение на Арда, преди сливането ѝ с най-големия ляв приток на р. Арда – *Черна река*.

Обстоятелството, понякога левите притоци да носят название Десен, Десна и обратно – десните – Ляв, Лява, вероятно е свързано с посоката на заселването в поречието им (Vasmer, ZfslPh 7: 410; 20: 457).

Бинарното противопоставяне десен-ляв може да се представи с опозицията *прав-крив* (Němes 1975: 225, Дукова 1988: 50), където *ляв* е в значение 'крив', противоположно на старинното значение 'десен' на *прав*, което е запазено в народна песен от Устово, Смолянско: *Криви потъове, леви друмове...* Вероятно това се е случило, след като старобългарското *правъ* е загубило първоначалното си значение 'десен', съхранено в диалектите в съчетанието за дясна ръка *права ръка*, но и в хидронимията: *Правата река* (Карл), *Правио дол* (Дупн).

От своя страна опозицията *прав-крив* в хидронимията може да даде ориентация за посока изток-запад (Němes, Дукова, пак там).

Що се отнася до компонента *крив*, заслужава да се отбележи, освен че характеризира обекти с чести завои като Кривата река, при по-незначителни обекти дава информация за естеството на местността, например *Крива бара* (Бот, Врач, Год). Подобен е случаят с хидронима *Равна река*, който обикновено се свързва с води, течащи из равно корито, но по-често той е пренесен от название на съседна равна местност на принципа на топонимичната метонимия, например *Равна бара* в *Равна кукла* (Врачанско). Адективът *висок* във водни названия характеризира не водния, а местностния обект, през който протича реката, дола, срв. *Висок дол*, който слиза от *Високия чукар* (Габ) и *Височка река*, която изтича от *Височка чука* (Трън).

БАЗА “КАЧЕСТВО”

Характерно за групата, базираща се на качеството на водата, е използването на метафори с подсилващ ефект. Адективите характеризират:

вкус: *Сладка вода, Благата вода = Леката вода* (Кюс), *Меден кладенец, Царско кладенче* са названия за приятни на вкус, пивки води, за разлика от *Горчива вода* (Кюс), *Горчивото езеро* (Солун), *Кисела вода* (Кот, Бит). Нерядко обаче адективите не са свързани с вкуса, а с особености на течението (*Добра река*, тиха вода в Кюс) или с лечебните свойства на водата.

мирис: тясно свързани с това качество са хидронимни адективи, целящи подсилващ ефект, срв. *Вонеца вода, Вонеция кладенец, Пърделиво кладенче*.

БАЗА “НАЛИЧИЕ – ЛИПСА НА ВОДА”

При групата адективи, изградени на тази база, ще отбележим специализация на значението на компонентите *воден, мокър и сух*. Обикновено *Мокра бара, Мокра река, Мокра чеима, Водни дол и Водни извор* насочват към обекти с постоянна вода, а *Сухата чеима, Сухи дол* – към безводни или обекти с непостоянна вода. *Сух, суха, сухи* обаче може да са компоненти на названия на постоянен водоток (Отин 1976: 14), което личи в опозициите *Голяма река – Суха река, Водни дол – Сухи дол* (Монт), *Мократа чеима – Сухата чеима* (Петр), където номинацията изхожда от значения ‘пълноводие’ – ‘маловодие’.

Полярните двойки *воден – сух* и *мокър – сух* невинаги сигнализират за наличие или отсъствие на вода и нерядко изразяват отношение, наблюдавано при двойки хидроними като *Струма – Струмица, Стублата – Стублицата*, в които единият е с нулев формат, а другият – с деминутивен суфикс. Към тази идея ни насочват опозициите *Мокра река – Суха река, Мокра Бела – Суха Бела* (Сев), които изразяват отношение между главна река и неин приток.

БАЗА “ПРОСТОРНА ОРИЕНТАЦИЯ”

Що се отнася до семантиката на адективите от семантичния кръг, означаващ просторна ориентация, по-точно големина, размер на обекта, ще отбележим, че тя често не се опира на реалността. Спектърът от значенията на адективите *голям*, *велик* е твърде широк: ‘с много притоци в малко пространство’, ‘обхващащо голямо пространство’, ‘който е по-голям от останалите водни обекти в дадена област’. Названията често са пренесени от местностни имена, срв. *Голем дол*, който води началото си от *Голема глава* (Берк).

Адективите *малък*, *малка*, *мали* не е задължително да именува само незначителни водни обекти. Нерядко те назовават притоци на големи реки като *Мала Люта*, приток на *Голема Люта* (Белогр), *Мала Лопушница*, приток на *Голема Лопушница*, а тя на Черни Искър, и без да са незначителни, приемат определител *мала* на принципа на противопоставянето.

От голямо значение за настоящето изследване е дали хидрообектът е в движение или е “стоящ”, т. е. важна е характеристиката.

БАЗА “ДВИЖЕНИЕ НА ВОДАТА”

Докато за “стоящите” обекти съществен е елементът цвят, за “течащите” това е скоростта на водата. Често явление в групата е използването на метафори и лексикализирани адективи от причастия. Названията на обекти с бързо течение съдържат компоненти *бърза*: *Бърза вода*, приток на Вардар, *Бърза река*, приток на Лом, *буйна*: *Буйна Яна* (Рус), *жива*: *Жива вода* (Бот). Тясно свързан с този семантичен спектър е и компонентът *бистра* със старинно значение ‘бърза’ от старобългарски *бѣстрѣ* ‘бърз’ в названия на планински потоци и реки, докато при спокойни води той е индикация за чиста и прозрачна вода.

За пакостливите реки и потоци се използват метафори: *пияна*: *Пияна бара* (Г. Орях), *луда*: *Луда река* (Асен, Ивайл, Каз), *люта*:

Люта река, зла: Зла бара, Зла вода, Зли дол, страшна: Страшни дол, Страшна река (Габ), грозна: Грозни дол (Санд), за недостъпните, опасните – вражи: Вражи вир, вълчи: Вълчи Дол (Харм), дяволски, шейтан: Дяволската река (Благ), Шейтан дере.

Бавнотечащите, спокойни води са кротки: *Кротки дол (Свог), тихи: Тихи дол (ВТърн), водата им е “тънка”: Тънка вода.*

Застоялата неподвижна вода, както и липсата на вода се представят образно с метафори: *сляпа: Слепи дол (Трън), Сляпо езеро (Габ), мъртва: Мъртви дол, Мъртво езеро в Рила, ялов: Ялов дол (Санд).*

Полярните лексеми в хидронимни бинарни опозиции съдържат много често емоционална оценка на номинатора, подсилена с ярко семантично противопоставяне и метафора: *добър – зъл, добър – страшен, добър – лют: Добри дол – Зли дол, Добри дол – Страшни дол; Добри дол – Люти дол; тих – луд: Тиха бара – Луда бара; божи – вражи: Божа бара – Вража бара (Монт, Брез), жив – умрял: Жива вода – Умрел кладенец (Бот), бял ‘удобен за преминаване’ – лют ‘неудобен’: Бели брод – Люти брод (Врач). Основа за противопоставяне са признаците “проходимост”, “особености на течението”, “пълноводие”. Опозициите разкриват отношения между реалиите на естествения свят в зависимост от човешкото мислене.*

Правят впечатление бинарни опозиции, специфични за хидронимичната и необичайна и не съвсем обичайна за неутралната лексика като: *дълбок – малък: Дълбокото корито – Малкото корито (Разл), дълбок – тънък: Дълбоки дол – Тънки дол (Бот), стар – малък: Стари Искър – Мали Искър (Монт), голям – къс: Голема река – Къса река (Берк), което се обяснява със спецификата на ономастичната семантика.*

Анализът на богатият обширен корпус от хидроними позволява да се направят следните изводи:

Обща за “течащи” и “стоящи” обекти е високата фреквентност в названията на адективи за цвят: *чер и бял*, за размер: *голям, малък, дълбок, дълъг*, за липса на вода: *сух*, т. е адективи от различни семантични полета на иманентни свойства.

Що се отнася до иерархията на качества, при “стоящите” най-голяма фреквентност имат адективите за просторна ориентация: *голям* и *малък*. При “течащите” адективите се подреждат по фреквентност така: от база “цвят”: *чер*, *бял*; от база “просторна ориентация”: *дълбок*, *малък*, *голям*, *широк*, *дълъг*; от база “наличие на вода”: *сух*; от база “вид”: *крив*; от база “температура”: *студен*. Сравнението на двете групи показва ясно, че използването на характеризиращи адективи в названията им е различно.

Прави впечатление, че степента на интензивност на дадено качество не е съществен елемент при хидронимите, макар че особено подходящи за тях са иманентни адективи за степенуване и градация.

В сравнение с иманентните адективи, които са до голяма степен предопределени, релативните, разкриващи зависимост между обектите, са рядко предопределени.

Интересно е да се отбележи, че между названията на обектите, особено когато са в съседство или близост, се установяват връзки или противопоставяния, вледствие на което се извършва вътрешнотопонимична адаптация. Голяма част от хидронимите отразяват особеностите не на водните обекти, а на географската среда, всекидневния живот, исторически събития.

За да се изгради цялостна представа по темата, е необходимо аналогично сравнение с други ономастични класове с оглед на характеризиращите адективи, тъй като особеностите в областта са значително повече от структурните и други особености.

ЛИТЕРАТУРА

- Дукова 1988:** Дукова, У. “Десен и ляв” в българските говори. – В: Доклади на II Международен конгрес по българистика. Т. I. Диалектология и ономастика. София, БАН, 1988, с. 56–65.
- Иширков 1928–29:** Иришков, Ан. Прилагателните бел и черен в нашата топонимия. – Родна реч, Казанлък, 1928–29, с. 85–87.
- Корепанова 1979:** Корепанова, А. П. Антонімія в ономастиці. – Мовознавство, кн. 4 Київ, 1979, с. 52–59.

- Отин 1976:** Отин, Е. С. О природе топонимической этимона. – В: Питания сучасної ономастики. Київ 1976, с. 14–19.
- Суперанская 1970:** Суперанская, А. В. Терминологические ли цветные названия рек? – В: Вопросы географии. Местные географические термины. № 81. Москва, 1970, с. 120–126.
- Суперанская 1985:** Суперанская, А. В. Что такое топонимика? Москва, 1985, с. 48–55.
- Jakus-Borkowa 1988:** Jakus-Borkowa, E. Die Semantik der charakterisierenden Adjektive bei polnischen Gewässernamen. – Namenkundliche Informationen. No. 54, Leipzig, 1988, 8–18.
- Němec 1975:** Němec, J. Oposice dexter – sinister v slovanské toponomastice. – Slavia 44, No. 3, Praha, 1975, 225–232.
- Vasmer 1930:** Vasmer, M. ZfslPh 7, Leipzig – Heidelberg 1930, 410.

СЪКРАЩЕНИЯ

Асен	–	Асеновградско
Бит	–	Битолско
Белогр	–	Белоградчишко
Берк	–	Берковско
Благ	–	Благоевградско
Бот	–	Ботевградско
Брез	–	Брезнишко
Врач	–	Врачанско
ВТърн	–	Великотърновско
Габ	–	Габровско
Год	–	Годечко
Дупн	–	Дупнишко
Ивайл	–	Ивайловградско
Каз	–	Казанлъшко
Кот	–	Котелско
Кюс	–	Кюстендилско
Монт	–	Монтанско
Панаг	–	Панагюрско
Петр	–	Петричко
Разл	–	Разложко

Рус	–	Русенско
Санд	–	Санданско
Свог	–	Свогенско
Сев	–	Севлиевско
Тет	–	Тетевенско
Тр	–	Троянско
Трън	–	Трънско
Харм	–	Харманлийско